

ПРАВОВА ОСНОВА ДІЯЛЬНОСТІ ДИПЛОМАТИЧНИХ ПРЕДСТАВНИЦТВ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН НА ПІВДНІ УКРАЇНИ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)

У цій статті автор розкриває сутність правового статусу консула з моменту виникнення постійних органів зовнішніх відносин держав. Визначає характер консульської служби, основні функції та повноваження консула, його права та привілеї.

Ключові слова: правовий статус, консул, консульська служба, права, імунітети, привілеї, дипломатичні представництва.

В этой статье раскрывает сущность правового статуса консула с момента образования постоянных органов внешних отношений государств. Определяет характер консульской службы консула, основные функции и полномочия, его права и привилегии.

Ключевые слова: правовой статус, консул, консульская служба, права, иммунитеты, привилегии, дипломатические представительства.

In this article the author opens the essence of a legal status of the consul from the moment of formation of regular bodies of the states' external relations. Author determines the character of consular service of the consul, the basic functions and powers, his rights and privileges.

Key words: a legal status, the consul, consular service, rights, immunities, privileges, diplomatic representatives.

Проблема визначення правового статусу консула стала обговорюватися практично із часу виникнення постійних органів зовнішніх зносин держав. Визначення характеру консульської служби й правового статусу консула проводилося за допомогою відмінності від статусу дипломата, через виявлення сфери консульської діяльності, набору функцій і кола повноважень, обсягу прав і привілеїв.

Перші дослідження в області даного питання з'явилися в Західній Європі. Закордонна доктрина, що зводила питання про правову природу консулів переважно до «представництва» і порівнянню її із правовим статусом дипломата, виробила ряд суперечних один одному теорій.

Одна з них ідентифікувала статус консула зі статусом дипломата. Прихильники даної концепції (Р. Сантос, Г. Мартенс, Штек, Борелль, А. Гефтер і ін.) міркували, що консули – дипломатичні агенти нижчого рангу, які повинні у зв'язку із цим користуватися особливими дипломатичними привілеями, але в меншому обсязі. Видним представником даної доктрини був Г.Ф. Мартенс. Він гадав, що консули перебувають під спеціальним захистом міжнародного права й у

загальному значенні їх можна розглядати як публічних міністрів. Близьку позицію займав А.К. Гефтер, що вважав консула дипломатичним агентом особливого роду, компетенція якого поширюється тільки на округ його перебування^[1].

Інша концепція практично рівняла статус консула до становища простого іноземця, що виконував ряд функцій по захисту приватної торгівлі, і не визнавала за консулами міжнародного характеру. Прихильники даної концепції вважали консулів винятково комерційними агентами, на яких не повинні були поширюватися привілеї й імунітети, що впливають із міжнародного права, але які вправі вимагати для себе деякої поваги. Яскравим виразником такої точки зору був І. Блюнчлі. У визначенні характеру консульської посади Блюнчлі виходив з невизнання за консулом публічного і представницького характеру. «Консули, – писав він, – не вповноважені представляти державу в міжнародних зносинах; вони суть тільки визнані представники і захисники приватних інтересів». Деякими перевагами вони користуються лише з поваги до держави, яка його призначила. І тому, що вони представляють не саму державу, а інтереси

приватних осіб, то їм «і не належать переваги посланників». Блюнчлі взагалі не розвивав думку про об'єм консульських прав і привілеїв, лише вказуючи, що «міжнародне значення консулів вимагає для них поваги... і безпеки для їхньої діяльності» [2].

Нарешті, третя, позитивістська, теорія консульського статусу, видними представниками якої були С. Ваттель, І. Клюбєр, Ф. Аркуш, Л. Оппенгейм, Д. Анцілотті, А. Фердросс і ін., відзначаючи в наборі консульських обов'язків пріоритет функцій по захисту торгівлі, виходила все-таки з визнання за консулами публічного, але не представницького характеру. Частина прихильників даної концепції вважала консулів торговельними агентами, однак, що діяли з доручення своєї держави й у зв'язку із цим особливими перевагами, що користуються, заснованими на міжнародному праві, а частина – органами державної діяльності, що виконували широкий спектр державних функцій [3].

Необхідність спеціального захисту консулів стала усвідомлюватися практично із часу перетворення консульських установ у постійно діючий інститут міждержавних зовнішніх зносин. У зв'язку із цим уже на початку XVIII в. при відправленні перших консулів у їхніх акредитаційних документах була вимога надання їм особливих привілеїв і прерогатив на території держави перебування. Обсяг надаваних прав і переваг визначався загальною формулою – стільки, скільки «інших короновані глави іноземні такого ж характеру консули вживають» [4]. Дана вимога, заснована на принципі взаємності, поширювалася і на вже існуючі переваги, і на ті, які могли б з'явитися згодом.

Розуміння урядом Росії того, що консульські відносини будуються на принципі взаємності, проявилось при вирішенні питання про обсяг консульських привілеїв в 1724 р. У травні цього року французьким консулом у Росію був призначений Віллардо. Франція зажадала надання йому низки переваг, що раніше не поширювалися на іноземних консулів у Росії (свобода його житла від військового постою, право на консульську юрисдикцію над французькими підданими, податковий імунітет, звільнення з-під юрисдикції держави перебування). Колегія іноземних справ у свою чергу звернулася до російського посланника у Франції кн. Куракіна і консула Алексеєва з вимогою повідомити, чи мають консули у Франції такі прерогативи, яких вимагає Віллардо. У листопаді Колегія іноземних справ одержала відповідь від консула Алексеєва, який повідомляв, що йому надані такі ж привілеї, що й іншим іноземним консулам (шведському й датському), що знаходилися в Бордо. Права на звільнення з-під юрисдикції держави перебування й на судову владу над своїми співвітчизниками ніхто з консулів у Франції не мав. Французькі ж консули такими правами дійсно користувалися і не тільки в східних країнах, повідомляв кн. Куракін, але й в

Італії, Сицилії, Іспанії і Португалії. Приймаючи до уваги повідомлення посланника і консула, імператорським указом від 23 грудня 1724 р. французькому посланникові Каміредону було оголошено, «що французькому консулові привілеї відповідно пред'явленим від нього пунктам дані будуть, якщо взаємно такі ж привілеї будуть дані нашому консулові у Франції» [5].

Перелік надаваних іноземним консулам привілеїв, протягом усього XVIII ст. визначався в консульському праві винятково звичайними нормами. Причому в західних країнах об'єм консульських переваг був набагато меншим, ніж в східних.

У міжнародних угодах Росії перші норми про консульські імунітети і привілеї з'явилися в капітуляційних договорах зі східними країнами. Однією з перших таких угод став трактат про торгівлю з Туреччиною 1783 р., що зробив вплив на визначення обсягу консульських прав і переваг у країнах з капітуляційними режимами, що й мав загальноєвропейське значення. Консулові присвоювалися імунітети й привілеї дипломатичних агентів. Консул і весь службовий персонал консульства, а також усі піддані вилучалися з-під юрисдикції держави перебування (ст. 7, 58, 63, 72). Імунітет поширювався на квартиру консула і приміщення консульства, яке могло служити притулком (ст. 54, 67). Консулові дозволялося «виставляти свій прапор і герб держави» (ст. 53) і т. д. Крім того, консулам надавалися виняткова поліцейська влада і право судової (цивільної і карної) юрисдикції відносно співвітчизників (ст. 7) [6]. У наступних договорах зі східними країнами спектр і обсяг консульських прав залишався в цілому колишнім.

Незважаючи на появу перших письмових норм, закріплених капітуляційними договорами Росії зі східними країнами, консульські відносини із західними державами, обсяг надаваних у них консулам привілеїв аж до середини XIX ст. регулювалися переважно міжнародним звичаєвим правом. Саме із середини XIX ст. Росією укладається ряд міжнародних договорів про торгівлю й мореплавання із США (1832) [7], Нідерландами (1846) [8], Грецією (1850) [9], Бельгією (1858) [10], Великобританією (1859) [11], Австрією (1860) [12], Швейцарією (1872) [13], Данією (1895) [14], що містять норми в галузі консульських переваг, а також перші двосторонні консульські конвенції Росії з Німеччиною (1874) [15], Францією (1874) [16], Італією (1875) [17] й Іспанією (1876) [18]. Аналіз цих документів дозволяє зробити деякі висновки про обсяг консульських привілеїв і імунітетів, що надавалися російським консулам у країнах Заходу і, відповідно, західним консулам у Росії.

Ключовим положенням залишилося закріплення звичайних норм традиційною формулою: з «усіма привілеями, вилученнями і пільгами, які нині належать консулам найбільше благоприємствуючій нації» (договори із США 1832 р. –

п. 1 ст. 8, з Нідерландами 1846 р. – п. 1 ст. 14, з Бельгією 1858 р. – ст. 17, з Великобританією 1859 р. – ст. 15, з Австрією – п. 1 ст. 17 й ін., а також ст. 15 консульських конвенцій Росії із Францією, Німеччиною, Італією, Іспанією). Жоден з названих договорів не визнав за консулом права позаземельності, тобто вилучення з-під юрисдикції держави перебування, якою користувалися консули в східних країнах.

Більш певне формулювання дістають у вищезгаданих консульських конвенціях консульські імунітети й привілеї, де традиційні звичайні норми знаходять письмове підтвердження. Перша консульська конвенція була підписана Росією 1 квітня 1874 р. з Францією. Зразком для неї послужила Франко-Австрійська консульська конвенція 1866 р. Інші такі ж угоди Росії з Німеччиною, Італією та Іспанією по змісту абсолютно ідентичні першій.

Усі консульські конвенції вводили деякі обмеження відносно повної підсудності консулів судам держави перебування. Штатним, а також позаштатним консулам, надавалася перевага: вони не могли бути «піддані ні арешту, ні тюремному ув'язненню, крім як за такі справи й дії, які за законами тієї й іншої держави підлягають віданню суду із присяжними засідателями» (п. 2, ст. 2). Якщо вони займалися торгівлею, могли бути піддані «особистій затримці тільки по справах торговельним, але не по цивільних позовах» (п. 2 ст. 2). На позаштатних консулів західних країн, що перебувають у російському підданстві, такі вилучення не поширювалися.

Вказівка на те, що консул підсудний місцевому суду тільки за правопорушення, які кваліфікуються як злочини, підсудні суду за участю присяжних засідателів за законами обох держав (і тієї що відправляє, і що приймає), ускладнювало процедуру притягнення до відповідальності. Якщо злочинне діяння підлягало суду присяжних тільки за законодавством однієї з держав, то консул не міг бути позбавлений волі. У цьому випадку держава перебування мала лише право вимагати його відкликання, або позбавити його екзекватури, внаслідок чого він ставав приватною особою і підлягав відповідальності відповідно до місцевого законодавства, або відповідно до російського.

Положення конвенцій, що обмежує відповідальність консульських посадових осіб, що займаються торгівлею, особистою затримкою тільки за торговельні борги, було досить новим для консульського права розглянутого періоду. Раніше воно не поширювалося на консулів, що перебувають у Російській імперії, що можна побачити із трактатів про торгівлю і мореплавання з Австрією, Бельгією, Нідерландами, Грецією, США, Швейцарією (Австрія (1860 р.), Бельгія (1858 р.), Греція (1850 р.), Нідерланди (1846 р.), Швейцарія (1872 р.), США (1832 р.), Перу (1874 р.), Данією (1895 р.), Японією (1895 р.), Персією (1828 р.)) [19].

Усі конвенції звільняли штатні консульські чини, а також позаштатних консулів «від військового постю і військових повинностей, від податків, прямих і особистих», якщо вони не володіли нерухомою власністю і не займалися «торгівлею або яким-небудь промислом». А якщо ні, то вони підлягали «тим же податкам, повинностям і зборам, як інші приватні особи» (п. 1 ст. 2) [20]. Займаючись торгівлею, вони мали дотримуватися тих же законів та звичаїв що й місцеве населення (ст. 17) [21]. Дані положення були цілком традиційними і діяли практично для всіх країн з якими Росія мала консульські відносини.

У консульських конвенціях, укладених Росією, знайшли закріплення і деякі вилучення відносно можливості залучення консулів як свідків. Загальним положенням був обов'язок консулів «давати свої показання свідків, коли місцеві судові встановлення визнають це потрібним» (ст. 3). Однак запрошення їх як свідків було можливе тільки офіційним листом. У випадку неможливості з'явитися особисто для дачі показань, консулові надавалося право давати усні або письмові показання за місцем проживання (ст. 3).

І звичайна практика, і міжнародні договори надавали консулам право (незалежно від їхнього рангу) піднімати прапор і вивішувати щит з гербом своєї держави на будинку консульства, а також на суднах, якими вони виходять у порт для виконання своїх обов'язків [22], але із застереженням, що це не надає право притулку. Для підняття прапора й вивішування щита необхідно був дозвіл місцевої влади. Наприклад, у серпні 1881 року бельгійський віце-консул у Миколаєві Іван Давидович Ерліх звернувся до Миколаївського військового губернатора з наступним проханням: «Маю честь уклінно просити дозволу Вашого Високопревосходительства дозволити мені піднімати у святкові й урочисті дні національний прапор Бельгійського королівства». На що на наступний же день була отримана відповідь: «Не зустрічаю зі своєї сторони перешкод до підняття Вами, у встановленому порядку, національного прапора Бельгійського королівства...» [23].

Проте, це не давало житлу недоторканності. Право недоторканності надавалася тільки консульським архівам, який не підлягав ні поліцейському обшуку, ні судовій забороні. Дані архівні папери повинні були завжди зберігатися окремо від паперів, які стосувалися торгових чи промислових справ [24].

Таким чином, хоча консул і не користувався повним вилученням з-під юрисдикції держави перебування, але на підставі зазначених консульських конвенцій на нього поширювалися вилучення із загальних правил, які відомий російський юрист-міжнародник П. Казанський назвав правом малого екстерриторіалітету [25].

Вимагали від консула і знання російської мови. 23 серпня 1886 р. Одеський генерал-губернатор направив Миколаївському військовому губернаторові лист, у якому указав, що «у зв'язку з непорозуміннями, що іноді зустрічаються, маю честь повідомити Ваше Превосходительство для відома, що відповідно отриманому мною нині від пана Міністра Закордонних Справ відношення, уся переписка іноземних консулів, що перебувають у Росії, з російськими посадовими особами й установами повинна здійснюватися російською мовою» [26].

У відповідь на це розпорядження Великобританський генеральний консул в Одесі заявив, що «писати на якій-небудь іншій мові, крім англійської, огидно його інструкціям» і йому було рекомендовано супроводжувати переписку завіреним перекладом на російську мову, інакше листи не будуть навіть розглядатися [27].

Потрібно зазначити, що офіційне листування іноземних консулів, яке знаходилося в Росії, згідно прийнятого міжнародного звичаю і на основі взаємної згоди звільнялася від будь-яких зборів, а згідно цього не підлягало оплаті гербовим збором. Воно підлягало гербовому збору лише у тому випадку, якщо містила в собі клопотання приватного характеру, тобто стосувалася особистих інтересів консула або третьої особи [28].

Крім того, іноземні консули не мали права отримувати іноземні видання без цензурного перегляду, як особа, що не належала до складу дипломатичного корпусу Російської імперії. В результаті цього, для отримання такого права консул повинен був увійти з проханням у головне відділення пошти та телеграфів, де мав оплатити гербовими марками та вказати ті іноземні видання, які він бажав би отримувати без цензурного перегляду. Але згідно статті 2 консульських конвенцій, які були укладені з Німеччиною, Італією та Іспанією, консули звільнялися від оплати гербовими марками. Дане положення прописане в п. 4 ст. 62 «Статуту гербового збору» [29].

Дипломатичні представники іноземних держав мали право співпрацювати з російською судовою владою та начальниками губерній, але дана співпраця повинна була вестися російською мовою і лише в межах діяльності їх консульського округу.

Конвенції про спадок з Францією (1874 р.), з Німеччиною (1874 р.), Італією (1875 р.), Іспанією (1876 р.), саме їх статті 1-13, зі Швецією та Норвегією (1889 р.) ст. 1-15, Декларація з Францією (1891 р.) про видачу спадку мореплавцям, підданим однієї з домовлених держав, Декларація з Великобританією (1880 р.) про видачу спадку мореплавцям, які залишилися після смерті та вищезгадані договори про торгівлю та мореплавство та трактати надавали право іноземним консулам на спасіння суден, які потерпіли біля російських берегів, а також права щодо охорони приватної власності та спадку, який залишився в Росії після смерті їх співвітчизників та право

розпоряджатися даною власністю, також право консулів на виключне спостереження за внутрішніми порядками на торгових судах їх націй і на вирішення різного роду суперечок, які виникли між людьми екіпажу.

Досить важливим привілеєм серед вже розглянутих було право консулів заявляти про різні порушення згідно міжнародного договору місцевій владі та в деяких випадках діяти в якості російського уповноваженого при перебуванні на судах та інших місцях [30]. Віце-консули та комерційні агенти мали право бути в якості суддів чи посередників у суперечках, які виникали між шкіперами та екіпажами на судах їх націй. Здебільшого місцева влада не мала права вмішуватися у вирішення таких суперечок, але лише за умови якщо поведінка шкіпера чи екіпажу не порушує суспільний порядок та спокій країни. (ст. 13) [31] (ст. 8) [32] Також іноземним консулам надавалося право приймати акти до завершення та засвідчення [33].

Проблема визначення обсягу й категорій консульських прав і привілеїв стала активно підніматися у зв'язку зі спробами наукового аналізу правового статусу консула. Як уже говорилося, більшість російських вчених була прихильниками позитивістської теорії консульського статусу, згідно з якою за консулом не визнавався представницький характер, але він розглядався як одноособовий орган зовнішніх зносин, наділеного публічними повноваженнями, що й діяв на функціональній основі. У зв'язку із цим піднімалося питання про співвідношення консульських і дипломатичних привілеїв і імунітетів. Більшість російських дослідників визначала обсяг консульських переваг, ґрунтуючись на функціональному підході, виходячи в основному з узагальнення діючої практики. Вони думали, що привілеї консулів по своєму обсягу повинні бути менше привілеїв, що надавалися дипломатам, оскільки тільки дипломати наділені представницьким характером. Обсяг консульських переваг визначався більшістю як право малого екстериторіалітету [34].

Проблема класифікації консульських привілеїв стала підніматися із середини XIX ст., сполучення «привілеї й імунітети», що затвердилося в сучасному консульському праві, ще не існувало. Для позначення різних аспектів привілейованого становища консульських органів, використовувалися різні терміни: права, переваги, привілеї, прерогативи, вилучення, імунітети, пільги, звільнення й ін. Російські вчені вживали весь спектр названих термінів найчастіше як синоніми без спроби розкриття сутнісного змісту кожного з них. Використовувалися різні методи класифікації категорій консульських привілеїв. Більшість дослідників, в основному в загальних роботах з міжнародного права, зупинилося на простому перерахуванні загальноприйнятих звичайних консульських прав і переваг.

Наприкінці XIX ст. проблема визначення обсягу консульських привілеїв стає предметом широкого міжнародного обговорення, у якому Росія бере активну участь. На декількох сесіях інституту міжнародного права розглядалися питання консульських імунітетів і привілеїв (сесія в Лозанні – 1888 р., Гамбурзі – 1891 р., Женеві – 1892 р., Венеції – 1896 р.). На сесії у Венеції був прийнятий проект Конвенції (так званий Венеціанський регламент) про консульські привілеї, що складається із 21 статті. Даний документ став першою спробою уніфікувати консульські імунітети на багатосторонній основі.

Регламент, визначаючи консульські ранги, уводив трохи іншу термінологію. Звання консула, згідно із проектом, надавалося «лише агентам зовнішньої служби, які, будучи громадянами країни, яку вони представляють, не несуть на собі інші функції, крім функцій консула» (ст. 1). Позаштатні консули були названі в регламенті консульськими агентами. Звання консульського агента надавалося «національним консулам», тобто громадянам держави, що акредитує, якщо вони виконували які-небудь інші функції або займалися іншою професією, а так само особам, що виконують консульські функції, але, що не є громадянами держави, що акредитує.

При цьому відзначалося, що відносно привілеїв «не робиться різниці між генеральними консулами, консулами й віце-консулами» (ст. 17). Їм надавалася особиста недоторканність у межах функціонального імунітету, тобто вони не підлягали юрисдикції місцевих судів за дії, чинені «у своїй особистій якості й у межах своєї компетенції» (ст. 5). У цілому надавані консулам

переваги були цілком традиційні й відповідали нормам, що містяться в консульських конвенціях Росії. Досить новою, що не затвердилося ще у звичайній практиці досліджуваного періоду, була вимога припинення порушеної проти консула справи до попередження дипломатичним шляхом влади держави відправлення (ст. 7), а також надання повної недоторканності офіційному житлу консула і приміщенням, зайнятим для канцелярії й архіву (ст. 9).

Консульські агенти згідно із даним регламентом практично втрачали привілеїв. Їм дозволялося лише вивішувати герб і прапор держави, що відправила їх, на будинку консульства (ст. 20). Порушувати проти них справи були підсудні місцевим судам за винятком «випадку, коли названі агенти доведуть, що вони діяли у своїй офіційній якості» (ст. 18). Від податків звільнялося тільки приміщення, «що служить для... консульської канцелярії» (ст. 19) [35].

Однак Венеціанський регламент 1896 р. так і залишився проектом. Обсяг же консульських імунітетів і привілеїв, як і раніше, регулювався переважно звичайними нормами, а також двосторонніми міжнародними договорами про торгівлю й мореплавання і спеціальними консульськими конвенціями, близькими по змісту до вищезгаданих, яких до 1914 р. Росією було укладено вже вісім.

Консульські ж конвенції Росії із західними країнами діяли до революції, будучи найповнішими письмовими джерелами в даній сфері міжнародно-правових відносин, що зробили величезний вплив на кодифікацію консульського права надалі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сафронова Е.В. Становление и развитие консульской службы Российской империи в XVIII – начале XX века / Е.В. Сафронова. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2002. – С. 37-38.
2. Там само. – С. 38.
3. Там само. – С. 38-39.
4. Именной указ «О назначении консула в Кадикс с пред. правил, по которым он поступать должен» от 20 августа 1723 г. // Полный свод законов Российской империи. – Т. 7. – СПб., 1830. – С. 102 (№ 4286).
5. Уляницкий В.А. Русские консульства за границей в XVIII веке / В.А. Уляницкий. Ч. 1. – М.: Тип. Г. Лисснера и А. Гешеля, 1899. – 678 с. + 201 с. – С. 90-92.
6. Трактат о торговле, заключенный в Константинополе между Российской империей и Портой Оттоманской 10.06.1783 г. // Полный свод законов Российской империи. – Т. 25. – СПб., 1830. – С. 939-956 (№ 15757).
7. Трактат о торговле и мореплавании России с США от 6.12.1832 г. // Там же. – Т. 9. Отделение 1 – СПб., 1835. – С. 70-74 (№ 6737).
8. Трактат о торговле и мореплавании России с Нидерландами от 1.09.1846 г. // Там же. – Т. 22. – СПб., 1848. – С. 431-438 (№ 21191).
9. Трактат о торговле и мореплавании России с Грецией 7.06.1850 г. // Там же. – Т. 26. Отделение 1. – СПб., 1852. – С. 98-103 (№ 24887).
10. Трактат о торговле и мореплавании России с Бельгией от 28.05.1858 г. // Там же. – Т. 33. Отделение 2. – СПб., 1860. – С. 57-63 (№ 33424).
11. Трактат о торговле и мореплавании России с Великобританией от 31.12.1858 г. // Там же. – Т. 34. – СПб., 1861. – С. 101-108 (№ 34157).
12. Трактат о торговле и мореплавании России с Австрией от 2.09.1858 г. // Там же. – Т. 35. Отделение 2. – СПб., 1862. – С. 229-235 (№ 36302).
13. Конвенция о водворении и торговле России со Швейцарским союзом от 14.12.1872 г. // Там же. – Т. 48. Отделение 2. – СПб., 1876. – С. 159-162 (№ 52573).
14. Трактат о торговле и мореплавании России с Данией от 15.02.1895 г. // Там же. – Т. 15. Отделение 2. – СПб., 1899. – С. 116-119 (№ 11420).
15. Консульская конвенция России с Францией от 20.03.1874 г. // Там же. – Т. 49. – СПб., 1876. – С. 216-220 (№ 53865).
16. Консульская конвенция России с Италией от 16.04.1875 г. // Полный свод законов Российской империи. – Т. 50. – СПб., 1877. – С. 430-435 (№ 55355).

17. Консульская конвенция России с Германией от 26.11.1874 г. // Там же. – Т. 50. – СПб., 1877. – С. 322-327 (№ 54550).
18. Консульская конвенция России с Испанией от 11.02.1876 г. // Там же. – Т. 51. Отделение 2. – СПб., 1878. – С. 357-362 (№ 56473).
19. Горяинов С.М. Руководство для консулов / С.М. Горяинов. – СПб.: Типография И.Н. Скороходова, 1903. – С. 585-586.
20. Консульская конвенция России с Германией от 26.11.1874 г. // Полный свод законов Российской империи. – Т. 50. – СПб., 1877. – С. 322-327 (№ 54550).
21. Державний архів Миколаївської області (далі – ДАМО, ф. 265, оп. 1, спр. 161, арк. 14-24).
22. Александренко В.Н. Собрание важнейших трактатов и конвенций заключенных Россией с иностранными державами (1774-1906) / В.Н. Александренко. – Варшава: Типография Варшавского Учебного Округа, 1906. – С. 352-368.
23. ДАМО, ф. 230, оп. 1, спр. 10745, арк. 8-9.
24. Александренко В.Н. Вказ. праця. – С. 352-368.
25. Сафронова Е.В. Вказ. пр. – С. 94-95.
26. ДАМО, ф. 230, оп. 1, спр. 11736, арк. 1.
27. Там само, арк. 2.
28. Горяинов С.М. Вказ. пр. – С. 589.
29. Там само. – С. 600-602.
30. ДАМО, ф. 265, оп. 1, спр. 170, арк. 1-13.
31. Там само, спр. 171, арк. 28-37.
32. Горяинов С.М. Вказ. пр. – С. 603.
33. Сафронова Е.В. Вказ. пр. – С. 95.
34. Там само. – С. 98-100.
35. Там само. – С. 98-100.

Рецензенти: д.політ.н., доц. О.В. Шевчук,
к.і.н., доц. Н.В. Шевченко

© Вовчук Л.А., 2010

Стаття надійшла до редколегії 9.04.2010 р.